

Юрій Павлович

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ОБРАЗ БІЛОРУСІ ТА БІЛОРУСІВ В УКРАЇНСЬКІЙ СУСПІЛЬНІЙ ДУМЦІ (1991-2010)

Yurii Pavlovych

Institute of Ukrainian studies named after I. Krypiakievych of the NAS of Ukraine

THE IMAGE OF BELARUS AND BELARUSIANS IN THE UKRAINIAN PUBLIC OPINION (1991-2010)

This article considers the image of Belarus and Belarusians in the Ukrainian public opinion in the period from 2004 to 2010. Analyzes the highlights between Ukrainians and Belarusians in the Ukrainian periodicals and media. Consider the role of the Belarusian cultural associations, which operated on the territory of Ukraine. Also available information about the indigenous Belarusian population living on the territory of Ukraine and received Ukrainian citizenship. Presents data about the attitude of Ukrainians to Belarusians for help polls of 2004 and 2009. Important role in writing the article played polls, which currently play an important role in history. Regarding these data, created expert Committee that at a high level gathered information for the most objective opinion of Ukraine's population. Also, this article shows the transition from subjective to objective opinion. Showed on the basis of public opinion polls, the overall picture of the perception of Ukrainians of Belarus and Belarusians. With the help of analytical thinking revealed the real image of Belarus and Belarusians in Ukrainian public opinion.

Key words: public opinion, poll, stereotype, Ukraine, Belarus.

Для вдалого розвитку відносин між країнами велике значення має те, як сприймають один одного народи цих країн. В їхній свідомості це сприйняття формується або на детальному знанні один одного, або на загальних, схематичних поняттях, тобто стереотипах. Стереотипи можуть бути позитивні, нейтральні або негативні. У будь-якому випадку їхній вплив на процес взаємних контактів є помітним. У повсякденному житті саме попереднє отримання відповідних даних (апріорне) судження містить в собі висновок, що ці дані найчастіше і підтверджують. Активну роль у формуванні стереотипів беруть держава, політичні партії, громадські організації. У сучасному суспільстві особливу роль у запровадження стереотипів сприйняття того чи іншого народу в суспільну свідомість відіграють засоби масової інформації, починаючи від друкованої преси, і завершуючи таким сучасним засобом комунікації, як Інтернет, також велику роль відіграють соціологічні опитування¹.

Метою даної статті є дослідження образу Білорусі та білорусів у суспільній думці населення України (у періодиці, за даними соціологічних опитувань, ЗМІ). Розкриття об'єктивного образу Республіки Білорусь та білорусів в українській суспільній думці за допомогою аналітики та матеріалів соціологічних опитувань, ЗМІ, періодики.

В даний час в історичній науці не достатньо досліджень по даній темі. Насамперед це пов'язано з важкістю збору матеріалу, відсутності джерел, єдиного та демократичного інформаційного простору, що в свою чергу, викликає зацікавлення в дослідженні даної проблеми й автоматично стає актуальним для науковця.

Необхідно детальніше зупинитися на чинниках, які впливають на формування образу сусідньої держави та її народу у громадян України. Найефективнішими з них є особисті регулярні відвідини Білорусі і підтримання постійних контактів з її громадянами. Особисті спостереження і спілкування з представниками різних верств населення сусідньої країни дозволяють зрозуміти особливості їхнього повсякденного життя побачити рівень розвитку і специфіку їхньої культури у всіх її проявах, порівняти умови життя у своїй країні з умовами, що існують у сусідній державі. Але варто звернути увагу і на те, що кожен громадянин сприймає побачене і почуте через

¹ Голобородько, Є. (2008). *Особливості формування етнічних стереотипів*. Херсон, 5-6.

індивідуальні фільтри, обумовлені власним досвідом, політичними поглядами тощо, все ж власне знійомство з країною дозволяє сформувавши об'єктивну уяву про неї. Менш об'єктивними є спогади про колишнє відвідування сусідньої країни, тоді ще БРСР, або більш-менш тривале проживання у ній. Наприклад, чимало українців у радянські часи проходило військову службу на території Білорусі або ж працювали там на промислових підприємствах, транспорті тощо. Їхня уява про Білорусь та білорусів у значній мірі формувалася на основі особистих вражень¹.

Доповненням спогадів, на сучасному етапі, є соціологічні опитування, які завершують формування суспільної думки про Республіку Білорусь та білорусів.

Помітне падіння життєвого рівня громадян України в 90-ті рр. негативно позначилося на їхній можливості подорожувати, і напрямки виїзду за кордон у пострадянський період кардинально змінилися². Тому особисте знайомство з Білоруссю характерне скоріше для представників старшого або середнього покоління, а серед молоді все менше тих, хто знайомий з цією країною особисто. Існує ще один вид особистих вражень. Певний образ народу та його культури формується і при спілкуванні з представниками білоруської національної меншини, яка проживає на території України. Вони виступають своєрідним містком між двома сусідніми народами і при умові активної культурницької діяльності можуть чимало зробити для популяризації надбань культури, знань про історію та сучасне життя білоруської нації серед населення України. Найбільше це відчувається у областях України, які безпосередньо межують з Республікою Білорусь. Близько 10 областей України ще з радянського періоду, брали безпосередню участь у торгівлі, поїздках у Білорусь. Регулярними транспортними маршрутами активно користувалися українці. Стійкою популярністю в Україні користувалися товари широкого вжитку, які вироблялися у Білорусі. Їх перевезенням і продажем займалися ті мешканці України, які мали постійні контакти з білоруськими партнерами і були добре знайомі з реаліями сусідньої країни. Особисте спілкування між українцями та білорусами є головним джерелом інформації про Білорусь³. Проте, існують непрямі дані, котрі дають можливість оцінити кількість потенційних комунікаторів, зацікавлених в підтриманні тісних контактів з Республікою Білорусь. До їхнього числа належать ті мешканці України, які народилися в Білорусі; громадяни Білорусі, що постійно проживають на території України; нарешті – представники білоруської національної меншини в різних областях України. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, в Україні проживало 275800 уродженців Республіки Білорусь, що складало 0,6% населення України⁴.

На динаміку процесу помітного скорочення білоруського населення у демографічній структурі України здійснила соціально-економічна ситуація в Україні початку 90-х років ХХ ст. Різке падіння життєвого рівня переважної більшості населення спричинило швидке поширення еміграційних настроїв у суспільстві. Ситуація в Білорусі тоді виглядала більш стабільною і прогнозованою. По меншій мірі, її краще розуміли люди, які сформували свою свідомість в радянській системі, і в їхньому середовищі виїзд до Білорусі здавався прийнятним варіантом покращення своїх справ. Крім повернення на етнічну батьківщину, частина вихідців з Білорусі виїжджали і до інших країн, що також позначалося на кількісному скороченні цієї категорії мешканців в Україні. Ті білоруси, що залишилися на українських землях, активно включалися у нові процеси, які розгорталися у громадсько-політичному житті України.

У роки незалежності України були створені сприятливі умови для формування і розвитку товариств культури національних меншин. Перші товариства створені у Львові, Києві, Чернівцях. Найвідоміше – Товариство білоруської культури ім. Франциска Скорини. Вони розпочали активно діяти на початку 90-х рр., знайомлячи українців з надбаннями білоруської культури.⁵

Асиміляційні процеси білорусів в Україні досить помітні. Якщо в радянські часи розповсюдженням явищем було ототожнення частини білорусів з російською культурою, то в останні півтора десятиліття серед білорусів – громадян України, почастишали факти добровільного обрання

¹ Буркут, І. (1997). Звичайний «лукашизм». *Молодий буковинець*. Чернівці, 38-39.

² Утвердження незалежної України (2013). *Україна: Історія великого народу* <<http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/druge-desyatil-ttya-nezalezchno-ukra-ni-pol-tichne-zhittya/druge-desyatir-chchya-nezalezchno-ukra-ni-sots-alno-ekonom-chniy-r-ven/>> (2017, лютий, 17).

³ Буркут, І. (1997). Звичайний «лукашизм». *Молодий буковинець*. Чернівці, 43-45.

⁴ Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року (2001). <<http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>> (2017, 13, лютий).

⁵ Товариства беларускай мовы імя Ф.Скарыны (2006). <<http://tbm-mova.by/>> (2017, 14, лютий).

української етнічної самоідентифікації. Як правило, вони зустрічаються у змішаних білорусько-українських сім'ях. Помітна близькість мови, культури і навіть менталітету українців та білорусів сприяє розвиткові подібного явища. Історично між двома народами склалися доброзичливі стосунки і навіть стереотип білоруса, сформований у буденній свідомості українців, містить більше позитивних, ніж негативних рис. У будь-якому випадку, історично сформованої упередженості щодо білорусів у буденній свідомості українців не існувало.¹

У покоління українців, яке виросло в радянські часи, образ білорусів значною мірою створювався на основі офіційної міфології, що запроваджувалася в суспільну свідомість системою освіти та пропаганди, і закріплювалася повсякденною діяльністю ЗМІ. Тут особливо акцентувалася участь значної частини білорусів у партизанській боротьбі проти гітлерівських окупантів у роки війни. Відтак навіть більшість анекдотів про білорусів, що ходили серед українців, засновувалася на партизанській темі.² А у 70-90-ті роки в СРСР дуже популярною була білоруська музика, особливою народною любов'ю користувався вокально-інструментальний ансамбль «Песняры».³ У буденній свідомості багатьох українців улюблені білоруські пісні закріплювали позитивний образ народа-сусіда. У той же час, подібні симпатії не варто абсолютизувати – вони є змінними і формувалися під впливом різноманітних чинників, особливо соціально-економічних та політичних.

Соціологічні опитування, проведені в Україні на початку XXI століття, показали зростання ксенофобських настроїв серед її населення. Такі тенденції викликані, перш за все, низьким життєвим рівнем значної частини населення України, а також відображають загальну тенденцію, характерну для багатьох сучасних країн. Щорічний моніторинг, який проводить Інститут соціології НАНУ з 1994 р., засвідчує: в країні поглиблюється психологічне несприйняття людей інших національностей. Найменше такі настрої стосуються білорусів. Проте у 2002 р. 7% опитаних у ході чергового соціологічного дослідження громадян України заявило, що в жодному разі не допустило б білорусів у нашу країну. Для прикладу: арабів не допустило би 38% респондентів, афганців – 43%. У ролі туристів згодні бачити в Україні білорусів 22% опитаних. Навіть серед респондентів, які дотепер відчувають себе «громадянами Радянського Союзу», 5% висловились за недопущення білорусів в Україну взагалі і 22% – допущення лише у ролі туристів.⁴ Під час моніторингу опитувалося 1800 осіб у віці понад 18 років, які за статтю, віком, освітою, областю і типом поселення (місто/село) репрезентативно представляють доросле населення України. Дані засвідчують зростання ізоляціоністських та ксенофобських настроїв в Україні. Підкреслимо – наведені цифри є загальноукраїнськими.⁵ Рівень етнічної толерантності українців, які проживають поблизу білоруського кордону за традицією залишається вищим від середнього по країні. Однак соціологічні опитування останніх років показують деяке зниження толерантності і серед населення цих областей. Правда, на позитивне ставлення, навіть симпатію до білорусів воно майже не вплинуло. Глибинним джерелом такої симпатії є етнічна близькість двох слов'янських народів, спільні елементи їхньої культури. Ці фактори виявилися сильнішими за політичну кон'юнктуру.

Про позитивне ставлення українців до білорусів свідчить соціологічне опитування Центру Разумкова. Дослідження проведене з 19 по 26 жовтня 2009 року. Було опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як стратифікована, багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Опитування здійснювалося у 129 населених пунктах (із них 75 міських та 54 сільських поселень). Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95%. Дослідження здійснене за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Білорусів уявляють як людей м'яких, не конфліктних, у певній мірі флегматичних. Згідно опитування, 70% українців ставиться позитивно і доброзичливо до білорусів; 22,5% – нейтрально, байдуже; 2,4% – негативно,

¹Кириченко, І. (2002). Особливості національної толерантності в Україні. *Дзеркало тижня. Україна*, 31 серпня, вип. 33. Київ, 6-7.

²Гінда, В. (2010). Партизани Великої Вітчизняної війни: а чи був героїзм? *УНІАН: Інформаційне агентство*. <<https://www.unian.ua/society/391425-partizani-velikoji-vitchiznyanoi-a-chi-buv-gerojizm.html>> (2017, лютий, 19).

³Вокально інструментальний ансамбль «ПЕСНЯРЫ» (2009). <<http://via-pesnyary.ru>> (2017, лютий, 10).

⁴Кириченко, І. (2002). Особливості національної толерантності в Україні. *Дзеркало тижня. Україна*, 31 серпня, вип. 33. Київ, 6-12.

⁵Щорічний моніторинг Інститут соціології НАНУ (1994). <<http://i-soc.com.ua/institute/>> (2017, лютий, 17).

критично; 5,1% – важко відповісти.¹ А дію політичних чинників на формування образу Білорусі та білорусів у свідомості українців ігнорувати не варто.

Значний вплив на свідомість українців та формування їхніх стереотипів мали ЗМІ. Однак слід вирізняти демократичні мас-медіа, які незалежно від політики оцінювали відносини між сусідніми країнами та проурядові ЗМІ. Період першого президенства Олександра Лукашенка і Леоніда Кучми, які одночасно у 1994 році прийшли до влади у своїх країнах, значним чином вплинуло на інформування української громадськості вітчизняними мас-медіа про події в Білорусі. Проурядові ЗМІ давали головним чином негативну інформацію, котра повинна була переконати українських громадян, що їхня держава є справді демократичною, чим вигідно відрізняється від авторитарної Білорусі. Натомість прокомуністичні видання проповідували інші оцінки: Білорусь, на відміну від України, має ефективну економіку і життєвий рівень білорусів помітно вищий, ніж українців.

Чималий вплив на українську аудиторію справляли і справляють російські ЗМІ, яким належать значні сегменти українського інформаційного простору.

Щодо українських ЗМІ та їхнє ставлення до Білорусі та білорусів було винесене, як окреми питання, яке розглядалося українськими та білоруськими журналістами на засіданні прес-клубу «Образ Білорусі в українських ЗМІ», який відбувся в Могілянській школі журналістики у Києві. З білоруського боку взяли участь журналісти-білоруси, що працюють в Україні Юрій Свірко та Сергій Дарафеев, голова руху Солідарності «Разом» Вячеслав Сівчик. Білоруські журналісти підкреслили, що більшість інформації один про одного українці та білоруси черпають за посередництвом Москви.

Сергій Дарафеев зауважив, що близькість України та Білорусі парадоксально заважає взаєморозумінню: «Ми впевнені, що знаємо один про одного все, натомість далі живемо у полоні стереотипів».² Песимістично налаштований український публіцист Віталій Портников висловлює таку думку: «В Україні немає попиту на інформацію про Білорусь. Зі своїх 50 статей, які я написав за останній рік на навколоруські теми, 48 опубліковано в Росії, дві в Білорусі».³ Присутній на зустрічі экс-посол України в Білорусі Роман Безсмертний бачить підстави для оптимізму: «Принаймні закінчився період тотального негативу в стосунку до України в білоруських ЗМІ. Під час мого перебування в Мінську з 4-х новин про Україну одна була негативна, одна позитивна і одна нейтральна».⁴ Тому в комунікаційному процесі споживачі інформації мали чималий вибір і могли враховувати різні погляди на проблему. Особливістю інформаційного ринку України є велика роль на ньому регіональних засобів масової інформації. А регіональні телекомпанії та друковані видання в різних українських областях білоруську тематику піднімають нечасто, не маючи власних кореспондентів у Республіці Білорусь. Але існує помітний інтерес до Білорусі серед населення Чернівців, Львова та Києва, де раніше діяли білоруські організації та товариства, також тут видавалися статті про Білорусь (регіональні видання). Попри асиміляційні тенденції, в середовищі українських білорусів збереглося усвідомлення власного етнічного походження і надія на те, що через культурницькі організації вони зможуть захистити свої національні права. Упродовж 30 червня – 8 липня 2004 р. співробітники кафедри політології та соціології ЧНУ і Регіонального центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, керівників державних підприємств, установ та організацій проводили соціологічне опитування населення Чернівецької, Львівської, Рівненської та інших областей України. У відповідях на питання анкети 1,1% респондентів повідомили, що захисниками національних інтересів вважають місцеві культурно-освітні товариства.⁵

Надзвичайно важлива і корисна інформація надходить від Центру Разумкова – недержавного аналітичного центру, заснованого в 1994 році.⁶ У статті вже подавалося соціологічне опитування,

¹Центр Разумкова (2009). <http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=501> (2017, лютий, 17).

²Кабачій, Р. (2011, 16 грудня). Білоруси та українці отримують інформацію один про одного через Москву. *Український друкований часопис Тиждень*. <<http://tyzhden.ua/News/37804>> (2017, лютий, 17).

³Кабачій, Р. (2011, 16 грудня). Білоруси та українці отримують інформацію один про одного через Москву. *Український друкований часопис Тиждень*. <<http://tyzhden.ua/News/37804>> (2017, лютий, 17).

⁴Кабачій, Р. (2011, 16 грудня). Білоруси та українці отримують інформацію один про одного через Москву. *Український друкований часопис Тиждень*. <<http://tyzhden.ua/News/37804>> (2017, лютий, 17).

⁵Буркут, І. (1997). Звичайний «лукашизм». *Молодий буковинець*. Чернівці, 42.

⁶Центр Разумкова (2009). <<http://old.razumkov.org.ua/ukr/index.php>> (2017, лютий, 21).

здійснене Центром Разумкова у 2009 році щодо ставлення українців до білорусів. Також потрібно згадати, що цього ж року відбулося соціологічне опитування з питаннями про ставлення українців до білоруського президента Олександра Лукашенка та питанням як українці оцінюють відносини України з Республікою Білорусь. Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 19 по 26 жовтня 2009 року. Було опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як стратифікована, багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Опитування здійснювалося у 129 населених пунктах (із них 75 міських та 54 сільських поселень). Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95. Згідно опитування по ставленню до білоруського президента Олександра Лукашенка, то 58,6% українців ставиться позитивно до О. Лукашенка; 33,1% – нейтрально, байдуже; 3,9% – негативно, критично; 4% – важко відповісти; 0,4% – не знаю такого.¹

Щодо другого питання – як українці оцінюють відносини України з Республікою Білорусь, відповіді такі: 41,9% – відносини добрі; 30,2% – відносини нестабільні; 5,7% – відносини погані; 22,2% – важко відповісти.²

Дані соціологічного опитування в певній мірі розкривають загальне ставлення українців до Республіки Білорусь та білорусів. Однак, за цими даними чітко висвітлюється незнання українцями білоруської історії, водночас, викривляє їх уявлення про сусідню країну та створює суб'єктивні стереотипи про її населення. Для повного образу Республіки Білорусь та білорусів потрібні всі напрямки суспільної думки, а саме: поруч з соціологічними опитування, оцінки експертного середовища, велика кількість періодики, ЗМІ, тому дані дослідження і є актуальними на сьогодні.

Ситуація в Білорусі, в період з 1991 по 2010 роки, різко контрастує, навіть у порівнянні зі складною і суперечливою українською історією та політикою. Сформовані засобами масової інформації, стереотипи українського суспільства не завжди дають можливість адекватно оцінити та побудувати сталий, сформований погляд у сприйнятті «білоруського феномена». У даній статті відбулася спроба суб'єктивного погляду на образ Білорусі та білорусів української суспільної думки.

References:

1. Goloborod`ko, Ye. (2008). *Osobly`vosti formuvannya etnichny`x stereoty`piv*. [Features of formation of ethnic stereotypes]. Kherson, 5-6. [in Ukrainian].
2. Burkut, I. (1997). *Zvy`chajny`j «lukashy`zm»*. [Normal «lukashy`zm»] *Molody`j bukovy`necz`*. [Young bukovinets]. Chernivtsi, 38-39 [in Ukrainian].
3. Utverdzhennya nezalezhnoyi Ukrayiny` (2013). [Approval of independent Ukraine]. *Ukrayina: Istoriya vely`kogo narodu* [Ukraine: history of great people]. <<http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/druge-desyatil-ttya-nezalezhno-ukra-ni-pol-tichne-zhittya/druge-desyatir-chyha-nezalezhno-ukra-ni-sots-alno-ekonom-chniy-r-ven/>> [in Ukrainian].
4. Pro kil`kist` ta sklad naselennya Ukrayiny` za pidsumkamy` Vseukrayins`kogo perepy`su naselennya 2001 roku (2001). [About number and composition of the population of Ukraine for the Ukrainian Census of 2001] <<http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>>(2017, 13, February). [in Ukrainian].
5. *Tavarystva belaruskaj movy imja F.Skaryny* (2006). [Belarusian Language Society named after F. Skorina] <<http://tbm-mova.by>> (2017, 14, Ijutij). [in Belarusian].
6. Ginda, V. (2010). *Party`zany` Vely`koyi Vitchy`znyanoyi: a chy` buv geroyizm?* [Guerrillas The Great Patriotic War: Was there a heroism?]. *UNIAN: Informacijne agentstvo*. [UNIAN: information agency] <<https://www.unian.ua/society/391425-partizani-velikoji-vitchiznyanoji-a-chi-buv-gerojizm.html>> (2017, February, 19). [in Ukrainian].
7. *Vokal`no y`strumental`nyj ansambl` «PESNYaRbI»* (2009). [Vocal instrumental ensemble «Songwriters»] <<http://via-pesnyary.ru>> (2017, February, 10). [in Russian].
8. Ky`ry`chenko, I. (2002). *Osobly`vosti nacional`noyi tolerantnosti v Ukrayini*. [Features national tolerance in Ukraine]. *Dzerkalo ty`zhnya. Ukrayina* [Mirror of the week. Ukraine], 31 serpnja, vy`p. 33. Ky`yiv, 6-12. [in Ukrainian].
9. *Shhorichny`j monitory`ng Insty`tut sociologiyi NANU* (1994). [Annual monitoring of the Institute of Sociology (1994)] <<http://i-soc.com.ua/institute/>> [in Ukrainian].

¹Центр Разумкова (2009). <http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=500> (2017, лютий, 21).

²Центр Разумкова(2009). <http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=502> (2017, лютий, 21).

10. *Centr Razumkova* (2009). [Razumkov Centre (2009)] <http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=501> (2017, February, 17). [in Ukrainian].
11. Kabachij, R. (2011). Bilorusy` ta ukrayinci otry`muyut` informaciyu ody`n pro odnogo cherez Moskvu. [Belarussians and Ukrainians obtain information about each other through Moscow] *Ukrayins`kyj drukovanyj chasopy`s Ty`zhden`* [Ukrainian Printed Journal Week], 16 grudnya. <<http://tyzhden.ua/News/37804>> (2017, February, 17). [in Ukrainian].